

Jolanta Zaleska

PROBLEM ODDZIAŁYWAŃ ORIENTALNYCH I EGEJSKICH W EPOCE BRĄZU
NA OBSZARZE KRĘGU NORDYJSKIEGO
W ŚWIELE NAJNOWSZEJ LITERATURY

Problem oddziaływań orientalnych i egejskich na obszarze kultur nordyjskich epoki brązu nie jest dotąd rozstrzygnięty. Najnowszą pracą poświęconą temu zagadnieniu jest artykuł Petera Schauera¹.

Informacje zawarte w starożytnych źródłach pisanych, dotyczące kontaktów kręgu śródziemnomorskiego z Północą są, niestety, dość skąpe. Z konieczności zatem skoncentrować się należy na porównaniu odnośnych form znalezisk archeologicznych. Najstarsze archeologiczne świadectwa, potwierdzające wspomniane wcześniej kontakty, należą jeszcze do III tys. p.n.e. Wpływy anatolijsko-egipskie docierają wówczas na Północ za pośrednictwem kultury bałkańskiej².

U schyłku eneolitu i na początku epoki brązu kontakty z południem Europy i Azją Mniejszą są już poświadczone nie tylko przez ozdoby, narzędzia i ceramikę. Wskazują na nie również inne kategorie zabytków. P. Schauer wymienia tutaj przede wszystkim kurhany z dookólnym murem typu *Gislövshammar* (Kop. O. Nöbbelev). Ich prototypem mogły być według J. E. Forssandera wczesnominojskie

¹ P. Schauer, *Spuren orientalischen und ägäischen Einflusses in Bronzezeitlichen Nordischen Kreis*, "Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseum Mainz" 1985, Bd. 32, s. 123-194.

² N. Kalicz, *Die Peceler (Badener) Kultur und Anatolien*, "Studia Archaeologica" 1963, Bd. II; *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*, Bratislava 1973; H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte*, Bd. III, Kupferzeit, München 1974, s. 205.

kręgi kamienne z Messary na Krecie lub mykeńskie groby kopułowe³. Opinię tę podziela również P. Schauer. Nie tylko forma, lecz także wyposażenie kurhanów z Gislövshammar było w części naśladownictwem wyrobów z kręgu orientально-egipskiego.

Już w I okresie epoki brązu (według O. Monteliusa) wpływy z owego kręgu kulturowego stają się coraz bardziej czytelne w materiale archeologicznym, pochodzącym z zachodniej części Łasenu Bałtyku.

Do najstarszych świadectw obcych oddziaływań na rzemiosło Skandynawii należą brązowe miecze z zakrzywionym ostrzem. Dopatrywano się podobieństwa tej grupy zabytków do egipskich i babilońskich mieczy sierpowatych⁴. Inna koncepcja sugerowała, iż były one przygotowywane we wschodnim centrum kultury unietyckiej według wzorów z Azji Przedniej. Jeszcze inni badacze dostrzegali związki pomiędzy wytwórczością metalurgiczną, którejś ze środkowoeuropejskich grup kulturowych, pozostających pod wpływem oddziaływań kultury unietyckiej, i omawianą kategorią znalezisk⁵. Natomiast wszystkie prezentowane przez P. Schauera koncepcje były zgodne co do tego, że charakteryzowane miecze były naśladownictwem wyrobów spoza kręgu północnego, najpewniej z Azji Przedniej.

Niewątpliwie ciekawym zjawiskiem jest krótkie ostrze mieczowate z krzemienia pochodzące z Favrskov (Fionia), które według P. V. Globa jest naśladownictwem omawianego typu broni z brązu. Zgodnie z opinią wielu badaczy miecze z zakrzywionym ostrzem miały charakter broni ceremonialnej.

Do kręgu tego niezwyklego typu uzbrojenia należą także topory z wygiętym ostrzem, które znamy również z przedstawień na płycie kamiennej z grobowca w Kivik (Skania) czy z rytu naskalnego w Simris (Skania). Ich pojawienie się w zachodniej części base-

³ J. E. F o r s s a n d e r, *Steinseitliches Hügelgrab mit Ringmauer*, "Acta Archaeologica" 1942, Bd. 13, s. 293.

⁴ B. C r ä s l u n d, *Hethitische Schwerter mit Krummschneiden*, "Opuscula Atheniensium" Bd. 7, 1967, s. 77; O. M o n t e l i u s, *Les temps préhistoriques en Suède*, Stockholm 1885, s. 94; J. E. F o r s s a n d e r, *Bronsalderens krumsvärd*, Meddelanden Lund 1935, s. 42.

⁵ E. L o m b o r g, *Donauländische Kulturbeziehungen und die relative Chronologie der frühen nordischen Bronzezeit*, "Acta Archaeologica" 1959, Bd. 30, s. 114.

nu Morza Bałtyckiego przypada na II okres epoki brązu, a występowały jeszcze w V okresie. Różniły się między sobą formą, wielkością, sposobem osadzenia drzewca lub ornamentem, lecz ich wspólną cechą było zakrzywione ostrze.

Według E. Sprockhoffa produkcja tych toporów w kręgu północnym mogła zostać zainspirowana egzemplarzami rozpowszechnionymi w dorzeczu środkowego Dunaju.

Z obszarów znajdujących się pod wpływem kultury Hetytów pochodzą znaleziska broni o cechach zbieżnych z egzemplarzami północnymi. Zarówno w tej strefie, jak i w kręgu nordyjskim brązowy topór omawianego typu miał charakter symboliczny: rytualny, ofiarny i kultowy.

Nie bez znaczenia dla rekonstrukcji dalekosiężnych związków kulturowych Skandynawii w epoce brązu są znaleziska wyrobów kościanych zdobionych motywami spiralnymi i falistymi, charakterystycznymi dla stylu określonego przez P. Schauera jako karpato-mykeński⁶. Przedmioty z analogicznym zdobieniem pochodzą ze stanowisk archeologicznych Azji Przedniej.

Wpływy, docierające do peryferyjnie położonego kręgu północnego z obszarów azjatyckich i egejskich na przełomie wczesnej i środkowej epoki brązu, są potwierdzane przez nowe grupy znalezisk. W dalszym ciągu strefą przekazującą oddziaływania południowe i południowo-wschodnie jest obszar Karpat i środkowego dorzecza Dunaju.

Według P. Schauera zarówno sztylety, jak i miecze z "grzybkowatą" gałką do rękojeści znajdowane w Skandynawii i także na terenach naddunajskich są wzorowane na wyrobach mykeńskich lub często są oryginalnymi importami z Egei. Poza nią występują także w Egipcie, Palestynie i na Kaukazie.

G. A. Wainwright przypuszcza, że sztylety tego typu dotarły do Egiptu wraz z Hyksosami⁷. Wtedy też być może rozpowszechniły się sztylety z wachlarzowatym zakończeniem rękojeści. Są one niezwykle popularne w początkach II tys. p.n.e. na ogromnym obszarze: od Dwurzecza, poprzez strefę brzegową Anatolii aż do Cyp-

⁶ S c h a u e r, *Spuren orientalischen...*, s. 143.

⁷ G. A. W a i n w r i g h t, *A Dagger of the Early New Kingdom*, "Annual Service Antiquite" 1925, No 25, s. 135.

ru. Jednakże z terenów kręgu nordyjskiego pochodzi tylko jeden egzemplarz tego rodzaju broni (Zichtow w Brandenburgii).

Brązowe hełmy są kolejnym typem znaleziska, mogącym poświadczyc związki Północy z kręgiem śródziemnomorskim. W okresie rozwoju horyzontu kultur pól popielnicowych tego rodzaju zabytki nie są szczególnie liczne na omawianym terenie. Znamy je tylko z dwu stanowisk: z Oranienburga (NRD) i Biecha koło Gubina. Oba egzemplarze wykazują znaczne podobieństwo do dzwonowatego hełmu z brązu, pochodzącego z grobu 5 na terenie szpitala w Knossos.

Związki w zakresie wytwórczości broni pomiędzy Północą i Egeą potwierdzone są również przez znaleziska niektórych typów mieczy z płytką do rękojeści i grotów oszczepów. Nie bez znaczenia są także krzemienne grociki strzał, różniące się od bardziej smukłych egzemplarzy śródziemnomorskich szerszym ukształtowaniem podstawy.

Następnym przykładem lokalnego, północnego naśladownictwa obcych wzorów są składane krzesła. Ich rusztowanie stanowiły dwie prostokątne ramy sporządzone z drewna, wykończone i ozdobione przy pomocy innych surowców (skóra, tkanina, metal itp.).

Według K. Kerstena omawiana kategoria zabytków jest lokalnym wyrobem powstałym na obszarze kręgu północnego⁸. W pozostałej części Europy tego typu znaleziska są jeszcze nieznanne. Z terenów pozostających w zasięgu kultury minojsko-mykeńskiej pochodzą jedynie ich przedstawienia (freski w Knossos i w Tirynsie). Same przedmioty nie zachowały się. Z podobną sytuacją mamy do czynienia w Azji Przedniej i Anatolii. Przetrwały natomiast w Egipcie. Na południu używane były od pierwszej połowy II tys. p.n.e. i stąd zapewne ich wzory zaczęły docierać do Skandynawii.

Na temat genezy brązowych toporów o podwójnym ostrzu istnieje wiele hipotez. Nie wiadomo, czy ta forma, inspirująca zarówno kształt broni, jak i ozdób, jest lokalnym wytworem rzemiosła północnego, wykształconym bez inspiracji spoza kręgu nordyjskiego, czy też motyw podwójnego topora dotarł na północ z zewnątrz.

⁸ K. Kersten, *Zur älteren nordischen Bronzezeit*, "Forschungen zur Vor- und Frühgeschichte aus dem Museum vorgeschichtlicher Altertümer in Kiel" Bd. 3, 1936, s. 92.

Według S. Przeworskiego wzorem dla Północy miały być mało-azjatyckie topory o podwójnym ostrzu z okresu późnohetyckiego⁹. H. Bonnet uznał je nawet za "broń narodową" Hetytów (hethitische Nationalwaffe)¹⁰.

Zasięg występowania sztyletów typu *Peschiera* jest bardzo szeroki. Obejmuje obszary od Krety, poprzez Grecję, Sycylię, Italię, środkową Europę, aż do Skandynawii. Analizując znaleziska tego typu, pochodzące z basenu Morza Śródziemnego, i porównując je ze znaleziskami północnymi, P. Schauer stwierdza, że produkcja tych ostatnich była inspirowana wpływami z obszaru egejskiego.

Najbardziej oczywistym odzwierciedleniem kontaktów kulturowych kręgu nordyjskiego z Południem są różnego typu naczynia brązowe. Ich kształt, ornamentyka, technika wykonania i zdobienia są cechami, pozwalającymi wiązać je w sposób bezsporny z kręgiem minojsko-mykeńskim i kulturą etruską.

Kolejną kategorią zabytków potwierdzającą obecność wpływów południowo-wschodnich w kręgu nordyjskim są wykonane z brązu figurki antropomorficzne.

Większość znalezisk to wyobrażenia kobiet. P. Schauer dzieli je na trzy grupy¹¹. Kryterium klasyfikacji stanowi gest i postawa analizowanych znalezisk. Do grupy I zalicza rzadko spotykany typ figurki kobiecej "w pozycji mostka". Analogie etruskie potwierdzają, przynajmniej w tym zakresie, związki Skandynawii z kulturami Italii w młodszej epoce brązu lub starszej epoce żelaza. Druga grupa, posiadająca również analogie staroitalskie, obejmuje przedstawienia klęczących kobiet z dłońmi lub z dłońmi złożonymi na biuście. Do trzeciej P. Schauer włączył wyobrażenia stojących kobiet z dłońmi ułożonymi na bokach tułowia lub pod biustem.

Do żadnej z tych grup nie da się natomiast włączyć przedstawienia postaci nagiego mężczyzny z Låxeby (Köpings sn. Öland). Można przypuszczać, że pierwotnie trzymał on oszczep. Trudno na-

⁹ S. Przeworski, *Die Metallindustrie in der Zeit von 1500-700 vor Chr. Rohstoffe, Technik, Produktion*, "Internationales Archiv für Ethnographie" 1939, Bd. 36, Supl., s. 40.

¹⁰ H. Bonnet, *Die Waffen der Völker des alten Orients*, Leipzig 1926, s. 18.

¹¹ Schauer, *Spuren orientalischen...*, s. 188-189.

tomiast stwierdzić, czy chodzi w tym przypadku o import czy o rodzimy wyrób wzorowany na obcych przykładach. O tym, że mamy tu do czynienia z obcymi wpływami świadczy "orientalny" wykrój oczu, fryzura i obecność kolczyków w uszach (ewentualnie mogą to być wydłużone małżowiny uszne). Nie jest to zresztą jedyne w ówczesnej sztuce Północy przedstawienie mężczyzny, które nawiązywałoby do tradycji orientalnych.

Omawiany typ zabytków nie zawsze funkcjonował samodzielnie. Niekiedy stanowił element dekoracyjny innych przedmiotów (szpile, brzytwy). Liczne podobieństwa pomiędzy nim a znaleziskami etruskimi wskazują, że wymiana pomiędzy starożytną Italią i Skandynawią zapoczątkowana została podczas okresu protovillanowińskiego (względnie IV EB) i trwała do młodszej epoki żelaza.

Kolejnym rodzajem znalezisk przydatnym w naszych rozważaniach są paciorki fajansowe i szklane. Kwestia ich pochodzenia od wielu lat wzbudza liczne kontrowersje. Według jednych koncepcji paciorki szklane docierały na północ z Egiptu za pośrednictwem Krety i Myken, według innych były wyrobem lokalnie działających warsztatów.

Teoria "importów" jest szczególnie popularna wśród badaczy brytyjskich w odniesieniu do paciorków fajansowych. Są one doskonałym potwierdzeniem kontaktów Europy z Azją Przednią i z Egeą. Interesujące jest, iż przy dużej ilości paciorków szklanych i bursztynowych na obszarze kręgu nordyjskiego paciorki fajansowe pochodzą tylko z dwu stanowisk, podczas gdy np. na wyspach brytyjskich i w Irlandii znane są aż z 250 znalezisk.

P. Schauer w swoim artykule starał się przedstawić czytelnikowi obraz dalekosiężnych kontaktów pomiędzy Orientem, Egeą i kręgiem nordyjskim w epoce brązu. Rozważania opierał o wybrane grupy źródeł archeologicznych. Pozwoliły one ustalić, że po pierwszych sporadycznych, sięgających jeszcze eneolitu, kontaktach z wyspami greckimi, Kretą, Anatolią i terenami naddunajskimi w I i II okresie epoki brązu następuje ich intensyfikacja i punkt ciężkości przesuwa się na świat minojsko-mykeński i Azję Przednią.

Bodźce kulturowe docierające z tych obszarów na północ są szybko adaptowane przez lokalnie działających wytwórców. Do rzadkości należą wówczas importy. Wpływy minojsko-mykeńskie kończą się wraz z upadkiem tych kultur. Dotyczy to również oddziaływań

docierających do Skandynawii z obszarów, pozostających pod panowaniem Hetytów. Wraz z upadkiem ich państwa zamierają związki z Północą. W IV okresie epoki brązu ponownie przedostały się na omawiane tereny wpływy z basenu Morza Śródziemnego. Były to przede wszystkim oddziaływania staroitalskie, znajdujące potwierdzenie w materiale archeologicznym Skandynawii jeszcze w młodszej epoce żelaza.

Problemów związanych z zagadnieniem oddziaływań orientalnych i egejskich w epoce brązu na obszarze kręgu nordyjskiego jest oczywiście znacznie więcej. Artykuł P. Schauera będący w literaturze przedmiotu jedną z nowszych, jeśli nie jedyną podjętą ostatnio, prób wyjaśnienia tego tak złożonego zjawiska nie wyczerpuje całości zagadnienia. Stanowi jednak, w przeciwieństwie do wcześniejszych prac, bardziej kompleksowe ujęcie omawianego tematu.

Katedra Archeologii UŁ

Jolanta Zaleska

THE PROBLEM OF ORIENTAL AND AEGEAN INFLUENCES
IN THE BRONZE AGE IN THE REGION OF NORDIC SPHERE
IN THE LIGHT OF THE LATEST LITERATURE OF THE SUBJECT

The paper discusses the problem of oriental and Aegean influences in the area of Nordic cultures mainly based on the article by P. Schauer. The author concludes that this article being in the literature of the subject one of the latest in not the only attempt of explaining this phenomenon, is the complex expression of the idea, yet it does not comprise the whole of this issue.